

การศึกษาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์
บ้านห้วยลาด ตำบลซานตม อำเภอกุเรื่อ จังหวัดเลย
A Study of Community Capital for Eco-tourism
at Ban Huailad, Santom Subdistrict, Phuruea District, Loei Province

นุศรา เฉลิมรัมย์¹ ภูมิ เพชรกาญจนพงศ์²
E-mail: Sb6240307108@lru.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องการศึกษาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลซานตม อำเภอกุเรื่อ จังหวัดเลย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลซานตม อำเภอกุเรื่อ จังหวัดเลย ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายได้แก่ 1) ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน 2) คณะกรรมการหมู่บ้าน จำนวน 4 คน 3) สมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด จำนวน 10 คน รวมทั้งหมด 15 คน เครื่องมือที่ใช้คือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหาจากทุนชุมชน 5 ด้าน ผลการวิจัยพบว่า 1) ทุนมนุษย์ ชาวบ้านยังขาดความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม 2) ทุนสังคม มีการสร้างกลุ่มวิสาหกิจชุมชน 2 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกาแฟห้วยลาด (2) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด 3) ทุนกายภาพ มีสาธารณูปโภคที่สะดวกต่อการดำรงชีวิต 4) ทุนธรรมชาติ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ และทิวทัศน์ที่สวยงาม 5) ทุนการเงิน ชุมชนมีองค์กรการเงินที่ให้บริการแก่คนในชุมชน จากการศึกษาพบว่าชุมชนยังมีปัญหาในเรื่องของทุนมนุษย์ คือ การขาดความรู้ เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นปัญหาในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการสร้างเศรษฐกิจของชุมชน ให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

คำสำคัญ: ทุนชุมชน การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การพัฒนา

Abstract

The Community Capital for Ecotourism; a Case Study of Bann Huailard, Tambon Santom, Phuruea District, Loei Province This study focuses on community capital for ecotourism of Bann Huailard, Loei Province, Thailand. The deep interview is the main method of the data collection. the interviewees are separated into three groups: the village leader, four members of community committee, and ten members of Bann Huailard ecotourism association. The community capital framework is used in this research. The research finds that 1) human capital: the local people have a lack of management skills and knowledge in eco-tourism; 2) social capital: there are two local groups which support the community tourism – Huailard community enterprise for coffee production, and Huailard community enterprise for ecotourism; 3) physical capital: there are suitable infrastructures for ecotourism in Bann Huailard; 4) natural capital: there are beautiful views and forests in Bann Huailard; and 5) economic capital: people in Bann Huailard can access to several loans for ecotourism business. According to five kinds of community capital in Bann Huailard, a lack of management skills and knowledge in ecotourism is the most important barrier of ecotourism development in Ban Huailard.

Keywords: community, grants Eco-tourism, development

ความเป็นมาของปัญหา

การท่องเที่ยวเป็นหนทางหนึ่งที่สามารถสร้างรายได้และ สามารถหมุนเวียนเงินตราระหว่างประเทศและสามารถขยายเศรษฐกิจของประเทศไทยที่กำลังพัฒนา ทั้งนี้เนื่องจากประเทศไทยมีทรัพยากร ทางการท่องเที่ยวหลากหลายทั้ง ธรรมชาติ ศิลปะและประเพณี การท่องเที่ยวในประเทศไทยมีอยู่หลายประเภท ซึ่งการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยแบ่งประเภทของการท่องเที่ยวตามความสำคัญ และสภาพแวดล้อม ได้ 12 ประเภท ดังนี้ แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Eco-tourism) แหล่งท่องเที่ยวทางศิลปะ

¹ นักศึกษาปริญญาตรี หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

² อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

วิทยาการ (Arts and Sciences Educational Attraction Standard) แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ (Natural Attraction) แหล่งท่องเที่ยวเพื่อนันทนาการ (Recreational Attraction) แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม (Cultural Attraction) แหล่งท่องเที่ยวเชิงสุขภาพน้ำพุร้อนธรรมชาติ แหล่งท่องเที่ยวประเภทชายหาด (Beach Attraction) แหล่งท่องเที่ยวประเภทน้ำตก แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทถ้ำ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทเกาะ และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติประเภทแก่ง แต่ทรัพยากรหลักที่ไทยใช้เป็นจุดขายมาโดยตลอดมี 2 อย่างคือแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรม การท่องเที่ยวในมิติใหม่ ควรเน้นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ซึ่งลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นและให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์โดยตรงประเด็นที่สำคัญประชาชนในชุมชนอยู่แล้ว ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกถึงคุณค่า เกิดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมนั้นๆ อันจะส่งผลให้เกิดความพยายามในการอนุรักษ์อย่างเป็นรูปธรรม การท่องเที่ยวเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สร้างผลกระทบทางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมให้กับ ท้องถิ่นที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างมากมาย เนื่องจากการท่องเที่ยวถูกกำหนดโดยหน่วยงานภาครัฐและตัวแทนของกลุ่มผลประโยชน์ เพื่อสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวแค่ฝ่ายเดียว ปัจจุบันที่ทางการท่องเที่ยวมุ่งเน้นการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม ศิลปะวัฒนธรรมและวิถีชุมชน ประกอบกับทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ.2566-2570) ที่กำลังดำเนินการ ได้มุ่งเน้นการพัฒนาสู่ชุมชนซึ่งสอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี ที่ให้ความสำคัญกับการกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ท้องถิ่น การพัฒนาการท่องเที่ยวในทิศทางต่อจากนี้ไปจึงเป็นรูปแบบการพัฒนาโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น. (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2545)

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เป็นแนวความคิดที่เพิ่งปรากฏขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ และยังมีการใช้คำภาษาอังกฤษอื่นๆ ที่ให้ความหมายเช่นเดียวกัน ที่สำคัญได้แก่ Nature Tourism, Bio tourism, Green Tourism เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การท่องเที่ยวดังกล่าวล้วนแต่เป็นการบ่งบอกถึง การท่องเที่ยวแบบยั่งยืน (sustainable tourism) ซึ่งจากการประชุม Globe 1990 ณ ประเทศแคนาดาได้ให้คำจำกัดความของการท่องเที่ยว แบบยั่งยืนว่า "การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวน รักษาโอกาสต่างๆ ของอนุชนรุ่นหลังด้วย การท่องเที่ยวที่มีความหมายรวมถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจสังคม และความงามทางสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย" โดยมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นการท่องเที่ยวที่ดำเนินการภายใต้ขีดจำกัดความสามารถของธรรมชาติและต้องตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของประชากร ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี ที่มีต่อขบวนการท่องเที่ยว อีกทั้งต้องยอมรับให้ประชาชนทุกส่วนได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เกิดจากการท่องเที่ยวอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน และต้องขึ้นภายใต้ความปรารถนาของประชาชนท้องถิ่นและชุมชนในพื้นที่ท่องเที่ยวต่างๆ (สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม แห่งประเทศไทย, 2539)

ทุนชุมชนสำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ หมายถึง สรรพสิ่งใดๆก็ตามที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและเกิดขึ้นจากฝีมือหรือมันสมองภูมิปัญญาที่มีมูลค่า หรือคุณค่าของมนุษย์ กรมการพัฒนาชุมชนได้จำแนกประเภทของ “ทุน” ออกเป็น 2 ส่วน คือ ทุนการเงิน และทุนที่ไม่ใช่เงิน ในส่วนของทุนที่ไม่ใช่เงิน จำแนกได้ 4 ประเภท ได้แก่ ทุนมนุษย์ (Human Capital) ทุนสังคม (Social Capital) ทุนกายภาพ (Physical Capital) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) การพัฒนาชุมชนให้ประสบผลสำเร็จนั้น ต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างแต่พื้นฐานในการพัฒนาจะต้องเริ่มจากชุมชนคนในชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกันเองเพราะคนในชุมชนนั้นๆจะรู้และเข้าใจถึงปัญหาความต้องการและทุนต่างๆที่มีอยู่ภายในชุมชนคนนอกเป็นเพียงผู้ช่วยส่งเสริมเท่านั้นและรากฐานสำคัญที่จะนำชุมชนนั้นๆ ให้ก้าวไปสู่ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้นั้นจะต้องเริ่มจากตัวคนในชุมชนก่อนจะต้องเรียนรู้ว่าแต่ละคนในชุมชนมีคุณค่าที่ต่างกันไปและทุกคนล้วนมีความสามารถมีภูมิปัญญาเป็นของตนเอง ในชุมชนนั้นก็จะมีทุนชุมชนไม่ว่าจะเป็น ทุนมนุษย์ ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนเงินตรา ซึ่งชุมชนนั้นๆจะต้องค้นหาเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชนและฝ่ายต่างๆ เพื่อที่จะบริหารจัดการทุนชุมชนที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ มีความเหมาะสมต่อสภาพความเป็นอยู่วิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนนั้นๆในชุมชนที่มีกระบวนการจัดการทุนชุมชนได้เหมาะสมชุมชนนั้นก็จะเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้เพราะเรียนรู้ที่จะจัดการทุนในชุมชนที่มีอยู่ในชุมชนมาสร้างเป็นงานอาชีพต่างๆและยังสามารถลดการพึ่งพาจากภายนอกชุมชนก็จะกลายเป็นชุมชนที่ยั่งยืน (สำนักพัฒนาทุนและองค์กรเงินชุมชน กรมพัฒนาชุมชน, 2553)

บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่สามารถจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้เป็น “หมู่บ้านอโวกาโด” เนื่องจากบ้านห้วยลาดหมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย ได้ปลูกต้นอโวกาโดไว้ในบริเวณรอบบ้านทุกหลังคาเรือน ถือเป็นต้นไม้ประจำหมู่บ้านเป็นพืชเศรษฐกิจที่สร้างรายได้แก่ชาวบ้านเป็นอย่างดี มีการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด เพื่อต้องการให้ชุมชนมีรายได้และสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนส่งเสริมคนในชุมชนให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ขณะเดียวกันบ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย ยังมีสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญคือ วัดป่าห้วยลาด วัดป่าแห่งนี้เดิมชื่อสำนักสงฆ์ห้วยลาดก่อตั้งขึ้นโดย หลวงปู่ชอบ ฐานสโม และต่อมาได้มีการพัฒนามาเรื่อยๆจนถึงปัจจุบันนี้ วัดป่าห้วยลาดได้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวห้วยลาดของอำเภอกุเรือ วัดป่าห้วยลาดแห่งนี้นอกจากจะเป็นสถานที่

ท่องเที่ยวที่มีความสวยงามแล้วนั้น วัดป่าแห่งนี้ยังสามารถสร้างประโยชน์ให้กับคนในชุมชน โดยที่ผู้คนในชุมชนสามารถนำของพื้นบ้านที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาวางขายให้กับนักท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนมีรายได้อีกทางหนึ่ง (คณะกรรมการหมู่บ้าน แผนพัฒนาหมู่บ้าน, 2564) นอกจากนี้บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ยังสามารถพัฒนาการท่องเที่ยวได้อีกมากมาย เนื่องจากบ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นหมู่บ้านที่มีทุนชุมชนเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ได้ ซึ่งมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีทิวทัศน์บนภูเขาที่สวยงาม เป็นหมู่บ้านที่ไม่ห่างจากตัวเมือง เดินทางไปมาสะดวก แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านยังไม่มีแผนพัฒนาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวอย่างเป็นรูปธรรมและยังขาดการพัฒนาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว อาทิเช่น ขาดความรู้ในการพัฒนาทุนชุมชน ขาดการวางแผนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ อย่างไรก็ตาม การแสวงหาแนวทางการพัฒนาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยศึกษาทุนชุมชน 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ และทุนการเงิน จะทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักในการแสวงหาแนวทางการพัฒนาทุนชุมชนให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเต็มประสิทธิภาพด้วยการอาศัยปัญหาของชุมชนเป็นฐานหลักในการวิจัย เพื่อส่งเสริมการพัฒนาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ให้ดียิ่งขึ้นและชุมชนเกิดการพัฒนาย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ประเภทของการวิจัย

รูปแบบการวิจัย (Research design) เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาทุนชุมชนสำหรับการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

2. กลุ่มเป้าหมาย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดกลุ่มเป้าหมายไว้ ดังนี้

2.1 ผู้นำชุมชนบ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย จำนวน 1 คน

2.2 คณะกรรมการหมู่บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย จำนวน 4 คน

2.3 สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

จำนวน 10 คน

รวมทั้งหมด 15 คน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

3.1 เครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือในการวิจัย (Research Instruments) ซึ่งเป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อนำมาวิเคราะห์หาคำตอบในการวิจัย มี 2 ประเภท คือ

3.1.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) ผู้วิจัยจะพิจารณาประเด็นที่น่าสนใจ และให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์ของการวิจัยเรื่องการศึกษาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย โดยจะมีการแบ่งส่วนการสัมภาษณ์เชิงลึก ดังนี้

1) ทุนมนุษย์ (Human Capital) เช่น ผู้นำ บุคคลที่มีองค์ความรู้ในด้านต่างๆ บุคคลที่มีจิตสาธารณะ มีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อคนในชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น ท่านคิดว่าในชุมชนนี้มีทุนมนุษย์อยู่มากน้อยเพียงใด อย่างไร ซึ่ง ประเด็น นี้ จะสัมภาษณ์กับสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาดจำนวน 10 คน

2) ทุนสังคม (Social Capital) เช่น กลุ่มองค์กรต่างๆ กลุ่มกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน มีอะไรบ้าง ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะใด โดยจะสัมภาษณ์กับ ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน

3) ทุนกายภาพ (Physical Capital) เช่น สถานที่โดดเด่น จุดเด่นของหมู่บ้านที่จะสามารถทำเป็นสถานที่ท่องเที่ยวได้ มีอะไรบ้าง ซึ่งประเด็นนี้จะสัมภาษณ์กับ ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน

4) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) เช่น ป่าไม้ภูเขา ผลผลิตทางการเกษตร น้ำตก ทะเล สัตว์ ต่างๆ เป็นต้น มีอะไรบ้าง ซึ่งประเด็นนี้จะสัมภาษณ์กับ ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน และสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาดจำนวน 10 คน

5) ทุนการเงิน (Financial Capital) เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุนเงินล้าน กองทุน กขคจ. กองทุนสหกรณ์ และการเกษตร สถาบันการเงินของชุมชน มีอะไรบ้าง ซึ่งประเด็นนี้จะสัมภาษณ์กับ ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน และคณะกรรมการหมู่บ้าน จำนวน 4 คน

3.1.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant Observation) โดยจะทำการสังเกตพื้นที่หรือข้อมูลทางกายภาพของหมู่บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย

3.2 การหาประสิทธิภาพของเครื่องมือ

การตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ของเครื่องมือ หลังจากที่ได้ผู้วิจัย ได้สร้างเครื่องมือแบบสัมภาษณ์เชิงลึกขึ้นมา ผู้วิจัยได้นำไปตรวจสอบว่าเมื่อนำแบบสัมภาษณ์ไปใช้ในการเก็บข้อมูลกับกลุ่มเป้าหมายและจะสามารถวัดในส่วนของเนื้อหา ที่ผู้วิจัยต้องการวัดได้มากน้อยเพียงใด โดยในกระบวนการตรวจสอบผู้วิจัยได้นำให้ผู้ทรงคุณวุฒิทำการตรวจสอบ มีจำนวน 5 ท่าน ซึ่งประกอบด้วย 1) ผศ.ดร.วิษณุ มะลิตัน 2) ผศ.ผการัตน์ พิณจิตต์ 3) อ.อริศราวรรณ นิยมรัตน์จรูญ 4) อ.พลสยาม สุนทรสนธิ และ 5) ผศ.พรกมล ระหาญนอก

ซึ่งผู้ทรงคุณวุฒิได้ทำการตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหาและได้ให้คำแนะนำในการปรับแก้ไข หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ดำเนินการปรับแก้ไขตามคำแนะนำได้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกที่มีความตรงเชิงเนื้อหา

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ผู้ทำการวิจัยได้ทำการศึกษาข้อมูลชุมชน 5 ด้าน ของบ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย โดยศึกษาจากเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึก และทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการวิเคราะห์เนื้อหาจากชุมชน 5 ด้าน

การคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายในการสัมภาษณ์เชิงลึกมีดังนี้

1) ทุนมนุษย์ (Human Capital) ซึ่งจะสัมภาษณ์ กับ สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด จำนวน 10 คน เนื่องจาก เป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

2) ทุนสังคม (Social Capital) ซึ่งจะสัมภาษณ์ กับ ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน เนื่องจาก เป็นผู้ที่ทราบข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทุกกลุ่ม และกลุ่มต่างๆที่อยู่ภายในหมู่บ้าน

3) ทุนกายภาพ (Physical Capital) ซึ่งจะสัมภาษณ์ กับ ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน เนื่องจาก เป็นผู้ที่ทราบข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านทั้งหมด

4) ทุนธรรมชาติ (Natural Capital) ซึ่งจะสัมภาษณ์ กับ ผู้นำชุมชน จำนวน 1 คน เนื่องจากเป็นผู้ที่ทราบข้อมูลพื้นฐานของหมู่บ้านทั้งหมด และ สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาดจำนวน 10 คน เนื่องจาก เป็นผู้ที่ได้รับประโยชน์จากทุนธรรมชาติในเรื่องของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

5) ทุนการเงิน (Financial Capital) ซึ่งจะสัมภาษณ์ กับ คณะกรรมการหมู่บ้าน จำนวน 4 คนเนื่องจากคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ที่ดูแล ในเรื่องของกองทุนการเงินต่างๆภายในหมู่บ้าน

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม มาจำแนกออกตามประเด็นคำถาม ตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูลเก็บรวบรวมข้อมูลตามลักษณะการวิจัยเชิงคุณภาพ และพิจารณาความสมบูรณ์ของข้อมูลโดยดูจากวัตถุประสงค์การวิจัย นำเสนอในรูปเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการเสนอแนะการพัฒนาชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย

ผลการวิจัย

การศึกษาชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ชุมชนห้วยลาด บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย ผลการวิจัยพบว่า การวิจัยครั้งนี้ใช้แนวคิดชุมชน 5 ด้านของ กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2553 มาใช้เป็นกรอบในการวิจัย ซึ่งมีผลการวิจัย ดังนี้

1. ทุนมนุษย์ พบว่าชาวบ้านโดยส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรม พืชเศรษฐกิจในชุมชน นอกจากอโวคาโดแล้วยังมีพืชชนิดอื่นๆ อีก เช่น แก้วมังกร ทุเรียน มันสำปะหลัง เป็นต้น เนื่องจากอโวคาโดเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงมีการจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (หมู่บ้านอโวคาโด) เพื่อเพิ่มมูลค่าของผลผลิตทางการเกษตร ซึ่งสมาชิกกลุ่มมีความสามัคคี และมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงมีการจัดตั้งกลุ่มขึ้น แต่ชาวบ้านยังขาดความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการ

ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม การประชาสัมพันธ์ การจัดกิจกรรมต่างๆยังไม่สามารถเห็นได้ชัดเจน ซึ่งเป็นปัญหาในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการสร้างเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

ภาพที่ 1 การประชุมของผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน และสมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด
(ที่มา: พัด ศรีบูรินทร์, 2564)

จากภาพที่ 1 แสดงการประชุมของผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน และสมาชิกในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด ณ วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ.2564 เรื่องการจดทะเบียนกลุ่มวิสาหกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งเพื่อให้ชุมชนร่วมกันอนุรักษ์ธรรมชาติและเพื่อสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

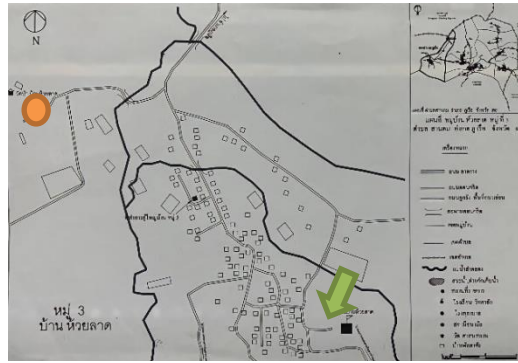
2. **ทุนทางสังคม** พบว่าชาวบ้านมีความร่วมมือและสามัคคีในเรื่องต่างๆ เช่น การปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในหมู่บ้านเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว การช่วยกันปลูกไม้ดอกไม้ประดับสองข้างทางเพื่อให้เกิดความสวยงามของหมู่บ้านในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวและนอกจากนี้ชาวบ้านยังมีการสร้างกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอยู่ 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกาแฟห้วยลาด 2) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด เป็นการจัดตั้งกลุ่มเพื่อสร้างความสามัคคีภายในชุมชน และสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

ภาพที่ 2 การปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในหมู่บ้านเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว
(ที่มา: แดง แสนปัดชา, 2564)

จากภาพที่ 2 แสดงการมีส่วนร่วม คือการให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินงาน และร่วมรับผลประโยชน์ รวมถึงความพยายามในการประเมินผล ซึ่งในภาพที่ 2 เป็นการมีส่วนร่วมพัฒนาหมู่บ้านโดยการปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในหมู่บ้านเพื่อให้เกิดความสวยงามภายในหมู่บ้านเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว

3. **ทุนกายภาพ** พบว่าพื้นฐานของหมู่บ้านห้วยลาดมีความสะดวกต่อการรองรับนักท่องเที่ยว เส้นทางคมนาคมสะดวกหมู่บ้านห้วยลาดห่างจากตัวอำเภอภูเรือ 8 กิโลเมตร ไฟฟ้าในหมู่บ้านมีทั่วถึง การประปาได้จากน้ำประปาภูเขาหรือประปาสูง และนอกจากนี้บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ยังมีสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญ คือ วัดป่าห้วยลาด เป็นสถานที่ท่องเที่ยวห้ามพลาดของอำเภอภูเรือ บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย มีลักษณะภูมิอากาศค่อนข้างเย็นสบายตลอดทั้งปีเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้และลำน้ำ มีทิวทัศน์ที่สวยงามเหมาะสำหรับการจัดทำเป็นสถานที่ท่องเที่ยว

ภาพที่ 3 แผนที่หมู่บ้าน
(ที่มา: แผนพัฒนาหมู่บ้าน, 2564)

จากภาพที่ 3 แสดงทุนกายภาพของหมู่บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลसानตม อำเภอกุเรือ จังหวัดเลย ประกอบด้วย วัดป่าห้วยลาด เส้นทางไปสวนอโศกโคโธ และจุดชมวิวกุคัง ซึ่งผู้วิจัยได้ทำเครื่องหมาย ดังนี้ วงกลมสีส้ม คือการแสดงที่ตั้งของวัดป่าห้วยลาด ลูกศรสีเขียว คือการชี้ให้เห็นถึงเส้นทางไปยัง สวนอโศกโคโธและจุดชมวิวกุคังซึ่งห่างจากหมู่บ้าน 3 กิโลเมตร

ภาพที่ 4 วัดป่าห้วยลาด

จากภาพที่ 4 แสดงสถานที่ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเอาไวใช้เสริมในการท่องเที่ยว ข้อห้ามของการเข้าภายในศาลา วัด คือ ผู้หญิงห้ามใส่สั้นเข้าภายในบริเวณศาลา สำหรับผู้ที่ใส่สั้นมา ทางวัดจะมีการเตรียมผ้าถุงไว้สำหรับให้กับนักท่องเที่ยวเปลี่ยนก่อนเข้าไปภายในศาลา และมีจุดสำหรับเที่ยวชมถ่ายภาพประติมากรรมทางศาสนาอันวิจิตรงดงามเอาไว้มากมาย ใครผ่านไปภูเรือต้องแวะไปสักการะเพื่อความเป็นสิริมงคล

4. **ทุนธรรมชาติ** พบว่าบ้านห้วยลาดเป็นหมู่บ้านที่เต็มไปด้วยพืชผลทางการเกษตรล้อมรอบหมู่บ้าน โดยเฉพาะต้นอโศกโคโธ ที่มีเกือบทุกหลังคาเรือน ประมาณ 5000 ต้น ป่าไม้ในหมู่บ้านมีความอุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำเพียงพอสำหรับการเกษตร และนอกจากนี้ยังมีจุดชมวิวกุคังซึ่งจัดเป็นลานกลางต้นนักท่องเที่ยวสามารถขึ้นไปกางเต็นท์ได้ ในช่วงฤดูหนาว เป็นช่วงที่อากาศค่อนข้างเย็นสบายเหมาะสำหรับการมาพักผ่อน

ภาพที่ 5 จุดชมวิวกุคัง
(ที่มา: แดง แสนปัดชา, 2564)

จากภาพที่ 5 แสดงสถานที่ท่องเที่ยวอีก 1 แห่ง ของหมู่บ้านห้วยลาดหมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย คือ จุดชมวิวกู่ตั้งซึ่งนักท่องเที่ยวสามารถเดินทางขึ้น โดยใช้รถยนต์ส่วนตัวได้ นักท่องเที่ยวสามารถมาทางเดินที่ได้ มีห้องน้ำเพียงพอสำหรับนักท่องเที่ยว และยังมีร้านค้าแพห้อยขาเพื่อบริการนักท่องเที่ยวอีกด้วย

5. **ทุนการเงิน** พบว่าชุมชนยังไม่มีหน่วยงานที่ให้การสนับสนุนในเรื่องของเงินทุนสำหรับการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งเงินทุนที่ใช้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย เป็นเงินทุนที่ได้จากการลงหุ้นของสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด และในชุมชนมีองค์กรการเงินที่ให้บริการแก่คนในชุมชนหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนหมู่บ้าน และกองทุน กขคจ. เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียน สำหรับการลงทุน พัฒนาอาชีพ กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับฐานรากเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของประชาชนในหมู่บ้าน

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ซึ่งศึกษาทุนชุมชน 5 ด้าน แต่ ทุนมนุษย์ พบว่าชาวบ้านยังขาดความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม ทั้งนี้เนื่องจาก การบริหารจัดการยังไม่มีประสิทธิภาพ ในการพัฒนาศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นให้มีความรู้ และทักษะที่จำเป็นในการเข้ามามีส่วนร่วมในการท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นการรู้เท่าทันข้อดีและข้อเสียของการท่องเที่ยว การบริหารจัดการและการเพิ่มมูลค่าทรัพยากรท้องถิ่น การเป็นเจ้าของที่ดี การเล็งเห็นถึงโอกาสในการเชื่อมโยงชุมชนกับการท่องเที่ยว ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ พริ้งขจร ธารเสนา (2559) ได้ศึกษาทุนชุมชนที่สนับสนุนการจัดการกองทุนสวัสดิการชุมชน: กรณีศึกษากองทุนสวัสดิการชุมชนเทศบาลตำบลนา อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง พบว่า 1) ทุนมนุษย์ ในชุมชนบุคคลที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องต่างๆมากมาย เช่นปราชญ์ชาวบ้าน อาสาสมัครสาธารณสุข เป็นต้น 2) ทุนทางสังคม ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กันด้วยระบบเครือญาติและสหาย คนในชุมชนรักใคร่สามัคคีดูแลช่วยเหลือซึ่งกันและกันมีความเชื่อใจไว้วางใจกัน 3) ทุนทางกายภาพชาวบ้านในชุมชนสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิต เช่นตั้งศูนย์สาธิตจำหน่ายสินค้าให้กับสมาชิกสร้างศาลาประชาคมหมู่บ้าน เป็นต้น 4) ทุนทางธรรมชาติ มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ได้แก่ ห้วยลำเลียง คลองลำโน คลองเขาคราม เป็นต้น ที่เอื้อต่อการทำการเกษตรทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการประกอบอาชีพทำการเกษตร เป็นหลัก 5) ทุนการเงิน ในชุมชนมีองค์กรการเงินที่ให้บริการแก่คนในชุมชนหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กองทุนเงินล้าน หมู่บ้านธนาคารหมู่บ้านตามแนวพระราชดำริ เป็นต้น แต่ ทุนมนุษย์ ที่ศึกษาครั้งนี้ไม่สอดคล้องกัน เนื่องจากชาวบ้านยังขาดความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาทุนชุมชน 5 ด้าน ได้แก่ 1) ทุนมนุษย์ ชาวบ้านยังขาดความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม 2) ทุนสังคม มีการสร้างกลุ่มวิสาหกิจชุมชนอยู่ 2 กลุ่ม คือ 1. กลุ่มวิสาหกิจชุมชนกาแพห้วยลาด 2.กลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด 3) ทุนทุนกายภาพ มีสาธารณูปโภคที่สะดวกต่อการดำรงชีวิต 4) ทุนธรรมชาติ มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ และทิวทัศน์ที่สวยงาม 5) ทุนการเงิน ชุมชนมีองค์กรการเงินที่ให้บริการแก่คนในชุมชน จากการศึกษาพบว่าชุมชนยังมีปัญหาในเรื่องของทุนมนุษย์ คือ การขาดความรู้ เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นปัญหาในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และการสร้างเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ผลการวิจัยครั้งนี้พบว่าปัญหาของการศึกษาทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย คือ ทุนมนุษย์ ซึ่งชุมชนยังขาดความรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ให้เป็นรูปธรรม ส่งผลให้การพัฒนาทุนด้านนี้ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งทุนมนุษย์ เป็นทุนชุมชนที่มีคุณค่าที่สุดในบรรดาทุนด้านอื่นๆ เพราะทุนมนุษย์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยเสริมสร้างศักยภาพ และประสิทธิภาพ ในการดำเนินงานให้กับชุมชนอย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้นกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ควรพัฒนา ดังนี้ 1. คณะกรรมการโดยการหมู่บ้านควรมีการจัดอบรมการบริหารจัดการกลุ่ม 2.สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ห้วยลาด บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ควรมีการอบรมในเรื่องของการดูแลรักษาพื้นที่ การสื่อสาร และการนำ

เที่ยว 3. ผู้นำชุมชนต้องได้รับการพัฒนาส่งเสริมให้มีความรู้ ส่วนทุน สังคม ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ และทุนการเงิน มีความเหมาะสมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งผลการศึกษาพบเพียงทุนชุมชนเพื่อการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย แต่ยังไม่เห็นศักยภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย ดังนั้นควรศึกษาศักยภาพการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย

เอกสารอ้างอิง

- กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2553). **แนวทางการพัฒนาทุนชุมชน**. เข้าถึงได้จาก: <https://issuu.com/jayard/docs/naewtangpattanatunchumchon>. (สืบค้นเมื่อ 20 ธันวาคม 2564).
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2545). **เอกสารการประชุมเชิงปฏิบัติการด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศภายใต้โครงการส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ**. กรุงเทพฯ: กองอนุรักษ์การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- คณะกรรมการหมู่บ้าน. (2564). **แผนที่หมู่บ้าน**. เลย: บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย.
- คณะกรรมการหมู่บ้าน. (2564). **แผนพัฒนาหมู่บ้าน**. เลย: บ้านห้วยลาด หมู่ที่ 3 ตำบลสานตม อำเภอภูเรือ จังหวัดเลย.
- แดง แสนปัดชา. (2564). **การปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในหมู่บ้านเพื่อต้อนรับนักท่องเที่ยว**. (สืบค้นเมื่อ 20 ธันวาคม 2564). จาก: <https://shorturl.asia/e1dMo>
- แดง แสนปัดชา. (2564). **จุดชมวิวกู่คัง**. (สืบค้นเมื่อ 20 ธันวาคม 2564). จาก: <https://shorturl.asia/8fOTR>
- พริ้งขจร ธารเสนา. (2559). **ทุนชุมชนที่สนับสนุนการจัดกองทุนสวัสดิการชุมชน: กรณีศึกษากองทุนสวัสดิการชุมชนเทศบาลตำบลบ้านนา อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง**. วิทยาลัยพัฒนาศาสตร์ปวย อิงภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และสิ่งแวดล้อม แห่งประเทศไทย (2539). **การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์หรือเชิงนิเวศ**. (สืบค้นเมื่อ 12 มกราคม 2564). จาก <https://www.dnp.go.th/park/sara/tour/eco.htm>.
- สำนักพัฒนาทุนและองค์กรเงินชุมชน กรมพัฒนาชุมชน. (2553). **แนวทางการพัฒนาทุนชุมชน**. กลุ่มงานส่งเสริมการพัฒนาทุนชุมชน. กรุงเทพฯ.